

CSATÁRI DÁNIEL

Orbán Balázs emlékezete

1878. december 17-én a Képviselőház költségvetési vitáját néhány pillanatra egy szokatlan epizód zavarta meg. Az egyik ellenzéki képviselő felszólalásában, bírálva a kormány költségvetési tervezetét, mintegy mellékesen, a maga személyére nézve kijelentette: ő, mint a demokrácia őszinte híve, eddig sem és a jövőben sem kívánja használni *bároi* címét.

A képviselők meglepődtek: abban a korban, aki csak tehetett, pénzzel, összeköttetéseivel a bároi s grófi címek megszerzésére törekedett, a nemesi származás adása-vásárlása gyakori és megszokott dolog volt, és íme most egy ember, a kor általános szokásrendszerével szemben, önként, minden kényszer nélkül lemond bároi címéről.

Báró Orbán Balázs részéről — hiszen róla van szó — ez a kijelentés nem fellegzős gesztus, patetikus póz volt, hanem őszinte polgári demokratikus meggyőződéséből, világnézetéből fakadt. Meggyőződése szerint a polgári demokratikus átalakulás folyamatának s benne nemzete fejlődésének szolgálatára nem örökölt, elorzott, kikönyörgött, megvásárolt, adományozott, kiügyeskedett, méltatlanul megszerzett címek tesznek valakit képessé, hanem a tehetség, felkészültség s a megfeszített munka. Az egyenlőség jelszava számára nem az egyéni érvényesülés eszköze volt, hanem politikai hitvallás. Emberiség és egyén teljes s közös emancipációjának biztosítékát a polgári demokratikus átalakulás sikerében látta, ahogy ez alábbi gondolatmenetéből egyértelműen kiderül.

„A műveltség mindinkább terjed — írta —, a felvilágosodás, a jogérzelem elhatol az emberi társulat minden rétegeibe, az emberiség mindinkább igyekszik természetadta jogait érvényesíteni s magát boldogítani, lassanként a felvilágosodás általánosíttatik, s az emberek átlátandják, hogy az egyesek jólléte idézheti csak elő a közboldogságot, lassanként megismerik jogukat kötelességeikkel együtt, megtanulják magukat mások igazságtalansága ellen védeni s mások irányában igazságosoknak lenni, átlátják, hogy az egyesek biztonsága teszi a közbátorságot, átlátják, hogy a mások életén, jogain élődés a tudatlanság, barbárság következménye, s akkor a gyengék az elnyomottakkal egyesülve kivívják jogukat, és szabadokká, egyenlőkké, testvérekké válnak; a közszabadság a népek között a szeretet egyensúlyát állítandja fel, s a jogok közös tisztelete leend biztosítóka az egyének és nemzetek szabadságának; akkor többé nem lesznek vad, öldöklő háborúk, akkor nem lesz többé szükség hatalmas hadseregekre, melyek a nemzet gazdagságát felemésztik; melyek az ipartól és földtől annyi munkás kezet rabolva el, főtényezői a köz elszegényedésének, s akkor az egész emberiség egy nagy család, egy nagy társulat leend, mely ugyanazon törvények, ugyanazon szellem kormánya alatt lesz, s mely élvezendi mindazon boldogságot, melyre az ember természetszerűleg hivatva van, s melytől önmagát most is csak gyávasága, tudatlansága által engedi megfosztani. Ezen munka nagy, nehéz és lassú, de folyamatban van, s már egy boldogabb jövő előjelei tünedeznek fel a

gondolkodó előtt... Egész földrészünket áthatja a szabadság, a jog érzete és óhaja. Az elnyomott népek testvéri kezet nyújtanak egymásnak. Közös szenvedés, közös vágy egyesíti őket. A szabadság, a testvériség zászlói mind magasabban lobognak, s kitűnnek a zsarnokság éje felett vezércsillagként, s nincs messze az idő, midőn meg kell buknia azon néhány hatalmasnak, kik a hitet kizsákmányolják, akik Isten nevéét árulják; a nép maga ragadandja kezébe a hatalmat, melyet a természet nékie engedett, s melytől lelkiösmeretlen embertársai foszták meg. Akkor nem lesz más törvény, mint a természetben alapuló, más corpus iuris, mint az észé, más trón, mint az igazságé, más oltár, mint az egyesülésé s a békéé.” [1]

Ez a demokratikus meggyőződés olyan erős jellemmel párosult, amely szilárd etikai elveken nyugodott. Jellemének egyik meghatározó vonása a határozottság. Nem ismert olyan nehéz helyzetet, hogy szellemileg vagy fizikailag kapitulált volna, lemondva szándékairól, és amelyet nem tudott volna értelmesen kihasználni: vagy önevelésre, hogy az elsajátított tudásanyagot nemzete szolgálatába állíthassa, vagy a politika arénájában, ahol a legerősebb ellenfelekkel szemben is volt bátorsága a demokratikus átalakulás soronlevő feladatainak a végrehajtásáért küzdeni. Az állandó tettvágy az elszenvedett vereségek vagy a meg nem értés ellenére sohasem sopánkodásra, duzzogó s sértett visszavonulásra, hanem szellemi-tudományos vagy politikai teljesítményekre sarkallta újra meg újra. S ez a nehéz helyzetekben helytálló, nagy műveket létrehozó egyéniség sohasem kérkedett azzal, amit tett, még mások elismerésére sem nagyon tartott igényt. Életét épp oly természetes egyszerűséggel állította a köz szolgálatába, amilyen egyszerű és puritán, címeiktől s hivalkodástól mentes volt egész élete s életvitele. „Csodálatos megragadó erővel nyilatkozik meg benne a székelység természetes intelligenciája — írta róla Tavasz Sándor —, rendkívüli tudásszomja; nagyszerű tettekben szólal meg kivitathatatlan földszeretete, amely azonban sohasem válik önzéssé, ellenkezőleg, mint igazi áldozatkészség ragyog; és egész személyi alkatát áthatja hűséges nemzetszerelme, igazi etikai magyarsága.” „Akaratában, érzelmeiben nincsenek tudatalatti gátlások, lefojtott élmények, mindig tudja azt, amit akar, és amit akar, azt tudja.” „Nagyszerű egyszerűsége adja jellemének azt a biztos határozottságot, amelynek következtében úgy haladt az élete útja, mintha menetrend szabta volna meg azt. Ez a határozottsága, mint valami áttekinthető acélszerkezet működött, egyetlen egy célnak a szolgálatában: a székelységet önismeretre és öntudatra nevelni.” [2]

Ezért nevezték a legnagyobb székelynek.

Milyen életpálya tette őt képessé arra, hogy ezt a megbecsülést és tiszteletet kifejező értékelést elnyerje, és hogyan szolgálta a székelység önismeretre s öntudatra való nevelését?

Ahogy Orbán Balázs korának uralkodó eszméje a romantika, ugyanúgy élete sem szűkölködött romantikus regényekbe kívánczoló kalandos fordulatokban.

Az első édesanyjának regényes életével kapcsolatos. Anyai nagyapja Knechtel János selmezbányai bányamérnök, aki a 19. század elején 11 társával a török szultán kérésére Törökországba megy, hogy ott a kincstári bányák feltárásában és üzembe helyezésében segítséget nyújtson. Munkájával olyannyira elégedettek, hogy kinevezik a törökországi kincstári bányák főfelügyelőjévé. Knechtel János Konstantinápolyban feleségül veszi egy Foresti nevű gazdag görög kereskedő leányát, Foresti Eugéniát. Házasságukból született Knechtel Eugénia. Az édesapa egy idő után vissza akar térni családjával hazájába, de felesége ellenzi a tervet. Knechtel Jánost azonban a hazatérés gondolata szüntelenül foglalkoztatta, olyannyira, hogy egy reggel, amikor kislányával a kikötőben sétált, hirtelen

len elhatározással, anélkül, hogy feleségét értesítette volna, a leánykával egy Magyarországra induló hajóra szállt. Kassán a kislányt nevelőintézetbe adta, három évre előre kifizetve annak tartási és neveltetési költségeit, ő pedig visszaindult Konstantinápolyba, hogy feleségét is hazatérésre bírja. A sors azonban másként rendelkezett: a hajó, amelyen utazott, viharba került és elsüllyedt, Knechtel János pedig a tengerbe fulladt.

Felesége, aki mindezekről semmit sem tudott, az osztrák követség segítségével próbált eltűnt férje és kislánya nyomára bukkanni, de évek hosszú során át eredménytelenül. Közben Knechtel Eugéniát pártfogásába vette báró lengyelfalvi Orbán Pál őrnagy hitvese, gróf Dessewffy Klára, akinek három leánya ugyanabban az intézetben nevelkedett, mint Eugénia, és magával vitte a család Székelyudvarhely mellett fekvő birtokára, Lengyelfalvára. Újabb regényes fordulat: a nevelőszülők fia, báró Orbán János huszárszázados megsebesül a napóleoni háborúk alatt, leszerel, nyugalomba vonul, és hazatér Lengyelfalvára, ahol megismeri, megszereti és feleségül veszi az időközben szépséges hajadonná érett Knechtel Eugéniát.

Házasságukból öt gyermek születik, a második, Balázs 1829. február 3-án. Orbán Balázs néhány életrajzírója megjegyzi, hogy apai ágon egyik őse, Orbán Ferenc, Udvarszék főjegyzője a 18. században a Pécsi Simon kancellár alapította szombatos vallás híve volt, ami szerepet játszhatott Orbán Balázs vallási toleranciájának kialakulásában, de a család apai ágon mégis inkább „labanc”-nak számított, hiszen Orbán Balázs harmadik őse, Elek, Mária Teréziától kapott bárói rangot.

Sem egyik, sem másik tény nem tartjuk meghatározónak, csupán említésre méltónak. A meghatározó Orbán Balázs családjának és korának szelleme.

A bárói család erkölcsi szelleme ugyanis puritán, mentes minden családi gögtől, ridegségtől, és a gyermekeket minden ember megbecsülésére, tiszteletére neveli, szerénységet, egyenességet, becsületességet plántál beléjük. Ez a szellem a gyermek Orbán Balázs lelkében már kezdte kialakítani és fejleszteni azokat az erkölcsi tulajdonságokat, amelyek később tudatossá váltak, és magatartását meghatározták. Azt, hogy az egyéni boldogulást nem a bárói címből adódó özsze-köttetések biztosítják, és az egyén csak akkor lehet elégedett, ha tevékenységét a közjó szolgálatába állítja. Ezekről a hatásokról 18 éves korában, visszagon-dolva gyermekkorára, Orbán Balázs így emlékezett: „Nékem a természet érző szívet adott: én mindig szenvedek, ha más szenvedni látok; és mindig szenvedek, ha jogtalanságot látok; az én szívem mindig vérzik, ha a szabadságot, a népeket lábbal tiportatni tudom; az én lelkem mindig fájdalommal telik, ha „látom, hogy a felforgatott társas viszonyok szabályai szerint egy gazdag gyakran ezerek nyomorára építi élvezeteit; az én szívem mindig vérzik, midőn látom, hogy az emberiség mindezt tevei béketűréssel szenvedni, s hogy nem tudja eltüntetni azon néhányakat, kik bajainak okozói, kik a földet siralomvölgygyé teszik, kik a szabadságot kirabolják az emberiség templomából. Én gyűlölöm a jelent, mert lealázó, szégyenítő az emberiségre, de azért, az elsüllyedés éjjelében, hová zsarnokság süllyeszté az emberiséget, s az elfajulás közepette, melyet kiszámított ördögi politika terjeszt a társadalomban, én nem veszem el azon reménységűgárt, mely szebb jövőnek előpostájaként feltűnik előttem. És ha szeretnék visszavonulni a magányba, azt csak addig tenném, míg elközelg a perc, midőn az emberiség fölébredve elfajulásának, méltóságát feledtető álmából, széttépendi azon láncokat, melyek őt rabszolgaként földhöz csatolják; azon földhöz, melyet Isten szabadság s boldogság helyéül jelölt ki. De az emberiség barátjának nem szabad az átlakulás szomorú percei alatt is visszavonulásról álmodozni: neki

kötelességei vannak hona s az emberiség iránt, melyeket soha percig sem szabad szemei elől eltéveszteni; neki a szabadság sarjadozó csemetéjét könnyeivel, s ha szükség, vérével kell öntözni, hogy az gyarapodjék, nevelkedjék óriásfává, s gyümölcsözzön mindenki számára.” [3]

A családtól kapott erkölcsi-szellemi inspirációkat iskolai tanulmányai alatt tudatosította. A székelyudvarhelyi római katolikus gimnáziumban kezdte s végezte el az alsóbb évfolyamokat, az I—III. grammatikai s az I—II. humaniora osztályokat. Tanulmányait a főiskolai tagozaton már a református kollégiumban folytatta, mivel a római katolikus egyháznak a városban nem volt felsőbb tagozata. Így az 1844—1845. és az 1845—1846. tanévekben itt végezte el az első és második bölcsészeti osztályokat.

Székelyudvarhely diákifjúságának, így Orbán Baláznak is egész életére hatott a kor nagy szellemi élménye: a reformeszmék, a felvilágosodás és a romantika. Nem kívánjuk, s nem is lenne szerencsés a romantikát napjaink racionális eszmeáramlataihoz mérve sem alá-, sem túlbecsülni. Mai szemmel fanyalogni a romantika érzelmi telítettsége ellen vagy túlfűtötten hadakozni annak védelméért egyformán egyoldalú és terméketlen lenne. Az emberiség nagy szerencséje, hogy Victor Hugo, John Keats, Shelley Percy Bysshe, George Gordon Byron, Vörösmarty Mihály, Adam Mickiewicz nem látták előre a későbbi századok viszolygásait. Véleményünk szerint a romantika hiteles szerepét a feudalizmus és a polgári demokratikus átalakulás közötti harc folyamataiban lehet és annak mércéje szerint kell kijelölni.

Akkor az érzelmek lázadása, a dicső múlt felidézése, az anyanyelv fejlesztése, a haza felfedezése és birtokba vételének vágya, az ismeretlen világok s földrészek megismerésének igénye épp úgy a haladás ügye iránti tettvágyat táplálta, mint az egyenlőség, szabadság, testvériség eszméje, és az ifjúvá serdülő Orbán Balázs formálódó világnézetének legfontosabb szellemi forrásaivá válnak. Diáktársaival együtt különös izgalommal olvasták az útleírásokat, mivel — ahogy Benkő Samu árnyalt és történelmileg hiteles elemzése megállapítja „a kor általánosan uralkodóvá vált stílusiránya, a romantika különösen kedvelte az útleírást, mert bennük és általuk a klasszicizmus szigorából kiszabadult író társalgásra emlékeztető fesztelenséggel számolhatott be az utazással járó változatos élményekről, és kommentárjaival szabadon cikázhatott múltban, jelenben, jövőben. A felvilágosodás és klasszicizmus korának útleírásaihoz viszonyítva a romantikában megfrissült útleírások több teret szánnak az érzelmenek, a hangulati elemeknek és általában a társadalmi értelemben felfogott rossz közérzet megszólaltatásának.” [4]

Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Pulszky Ferenc, Szalay László, Gorove István, Szemere Bertalan útinaplói kedvelt olvasmányai voltak. Nem tudjuk, hogy a kortárs román utazók: George Barit, Timofei Cipariu, Dinicu Golescu útirajzait ismerte-e, de az kétségtelen, hogy a polgári demokratikus országok vívmányait megismertető Bölöni-Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában című útleírása legkedvesebb olvasmánya volt. Ahogy ő maga írta: „sokáig tiltott, igen jeles munkája egyike volt az ébredő magyar irodalom legremekebb e nembéli termékeinek... Én mint gyermek, mint serdülő fiatal olvastam azt többször egymás után, csaknem könyv nélkül tudtam... Farkas Sándor munkája volt az én politikai hitvallásomnak kátéja.” [5]

Olvasmányai azonban nemcsak a nagyvilág, hanem a szülőföld megismerésének a vágyát is felkeltették a fiatal Orbán Balázs lelkében. Különösen a székelyudvarhelyi kollégium egykori teológiatanárának, Benkő Józsefnek a munkái gyakoroltak rá nagy hatást, amelyek Erdély politikai történetét, iro-

dalmi, egyházi múltját, annak forrásait tárták fel, és főleg Benkőnek az a mód-szere, hogy bejárta szinte egész szülőföldjét, és mindent feljegyzett, amit annak múltjával kapcsolatban fontosnak vagy érdekesnek talált.

Orbán Balázs képzeletét egyre inkább foglalkoztatni kezdte az utazás gondolata. Az utazás ábrándos tervezetéseit a család történetének egy újabb váratlan fordulata reális közelbe hozta. Az történt ugyanis, hogy a Konstantinápolyban élő özvegy Knechtel Jánosné, Foresti Eugénia évtizedek múltán leánya, Knechtel Eugénia, báró Orbán Jánosné nyomára bukkan. Egyes vélemények szerint személyesen keresi fel leányát és vejét az Orbán kúrián, mások szerint levélben veszi fel velük a kapcsolatot. Az azonban mindenképpen bizonyos: leánya és veje számára egy palotát építtetett Konstantinápolyban, és kéri az Orbán családot, hogy költözzenek hozzá. Megigéri: egész vagyont rájuk hagyja.

Így került hát az utazás ábrándja elérhető közelségbe.

Az Orbán család 1846 tavaszán ugyanis elhatározta, hogy elutazik Konstantinápolyba. Orbán Balázs Udvarhelyt búcsút vett tanáraitól, társaitól, Lengyelfalván legjobb barátjától, Dózsa Dánieltől, akinek elmondta: abban a reményben indul útnak, hogy a világban szerzett tapasztalatok majd képessé teszik hazája iránti kötelességei teljesítésére, és utazása „kedvesebb benyomásait” levélben fogja vele közölni.

A család szekéren haladt az Olt partvidékén a Barcaságig, majd Brassóig, ahol rövid időre megpihentek. Innen a Tömös-szoroson átkelve Cîmpina felé veszik útjukat. Útközben elhaladnak a román ortodox egyház néhány kolostora mellett, a sinaia-it meg is tekintik. A román egyház — ahogy írta — „... egészen ellenkező szellemű a keleti egyház önző elveivel, s úgy látszik, emberszeretőbb századok intézményeinek az újabb korba való kihatása. A szerzetesek nőtlen, elkülönített életet folytatnak; s kötelességük az utasokat szállás, eledel s egyéb szükségességekkel ellátni s a havasi népnek vallási oktatására felügyelni.” A sinaia-i imaház „belseje külsejének megfelelően szép, ... az imaházat két részre osztó válaszfal szép faragványokkal s igen gazdag ezüst képekkel van felékítve”. [6]

Havasalföldön útjuk legfontosabb állomásai: Cîmpina, Ploești, Mizil, Galați.

Legfontosabb benyomásait abban foglalhatjuk össze, hogy szolidáris a román nép felszabadulásáért harcoló s ezért üldöztetést is vállaló fiaival, viszont a bojárok és az idegen elnyomók iránt ellenszenvet érez. A Doftana völgyében haladva például feljegyzí: „Ide közel vannak a teleagai sóaknák, s a többi között az új bánya, melyben a gályarabságra ítélték dolgoznak. Iszonyú nézni ezen embereket, látni az arcukon az elcsüggedés, kétségbeesés s reményvesztés kifejezését; látni a különben is sötét arcok borzasztó tekintetét; látni a földön előállítható poklok legszonyúbbikát. Ezen szerencsétlenek 10 napban csak egyszer látják a napvilágot, csak egyszer szívhatnak friss léget, s azért erősen uralg közöttük az inláz s más betegségek; úgy hogy naponta többen áldozatjai az előttük jótékony halálnak. Köztük bizonyosan többen vannak, kiknek minden vétké az, hogy honukat szerették, s a nemzet elnyomói, zsarnokai ellen szót mertek emelni, és a lábbal tiport szabadságnak védelmére léptek fel. Ti, szerencsétlen áldozatai a zsarnokságnak, ti, szent vértanúi a szabadságnak, ti, érényeitek jutalmául szenvedést s iszonyú börtönt nyérétek e földön, de eljövend az idő, midőn a szabadság szent napja fog tündöklenni a népek felett, s akkor az utókor, melyért ti szenvedétek, melyért ti feláldoztatok magatokat, fel fogja keresni a ti elfeledett sírjaitokat, s neveiteket a szabadság vértanúi és a nemzet szentjei közé sorolandja!” Megemlékezik az 1821. évi felkelésről is,

amikor „fegyvert ragadott az annyi századok óta rabigáját... hordó román nemzet,” s amit a bojárok árulása vérbe fojtott. A bojárok — írja — egyébként is arra törekednek, hogy „... otthon meggyújtott pénzükkel fürdőkön s másutt külföldön fényelghessenek, és ezek véres veritékinek elorzott gyümölcset a hazán kívül gondtalanul elszórhassák”. „Hatalom és jólét idegenek kezében van, kiknek a nép igavonó barma.”

Galaşiban május 1-től 8-ig várakoznak a Konstantinápolyba induló gőzhajóra. Amikor a Lloyd irodájában megváltották jegyeiket, a Sztambulból érkező hajó kapitánya értesítette őket, hogy Knechtel Eugénia, Orbán Balázs nagyanyja néhány napja váratlanul meghalt, vagyona nagy részét ellopták, házait a török örökösödési törvény értelmében a papok lefoglalták. A rossz hír hallatára a szülők vissza akartak fordulni, de Balázs rábeszélte őket az út folytatására.

Miután megérkeztek Konstantinápolyba, kiderült, hogy a Galaşiban hallott hír igaz. Ahogy Orbán Balázs írta: „Nagyanyánk meg volt halva, házait a török papok tartották hatalmas körmeik között. De kit a haldokló anya végrendelete végrehajtójául s egyetlen leánya pártolásul védőjéül nevezett ki (egy álnok görög), ellopván a fellelhetőket, ékszereket s pénzt, a török papokkal egyesült ellenünk, hogy a számadástól menekülhessen. Ezen hatalmas koalícióval szemben elkezdtünk perelni. Ügyvédünk, kit felvettünk, hogy ellenük védjen, megvesztegettetvén, vélek egyesült. S így azon per, mely a jogosság szempontjából tekintve (mivel anyám a boldogultnak egyetlen leánya volt), igen rövid ideig tarthatónak tetszett, elhúzódott s halasztódott. Ezen országban, hol semmi törvény nincs, hol a bírák magukat nyíltan megvesztegetni engedik, hol annak van jogos keresete, ki jobban tud fizetni, perelni igen bajos feladat. Mi naponta jártuk a törvényszékeket, mindenütt zörgettük az igazság ajtajait, melyek nekünk fel nem nyitattak.” [7]

Azt, hogy a per ilyen körülmények között hosszú ideig fog tartani, az egész család sejtí, de azt akkor még nem tudják, hogy tizenhárom év múlva ér majd véget.

Mindenesetre a család berendezkedik a pereskedési „állóharc”-ra: az elhunyt vagyonából megkapott két ház és némi pénz segítségével otthont teremt Konstantinápolyban. „Végre hosszas s süketelen pörlekedés közben — írta Orbán Balázs ezeknek a hónapoknak az eseményeiről — megérkezett 1848 tavasza, midőn egész Európát átvillanyozta a forradalom szelleme... a korunkban kifejlődött események hő figyelmem tárgyai voltak... Örömmel láttam a nemzet és uralkodó között létrejött békés kiegyenlítést, s meghatott lélekkel láttam imádott honomat szabaddá lenni vérontás nélkül...”

Miután úgy ítéli meg, hogy a honnak nincs szüksége karjára, a következő döntésre jut: „Elhatároztam behatolni kelet titokteljes tájaira, hol a tudományok, művészet s szabadság születtek, hol minden nagyszerű jelleget viselt, hol az erény ragyogván főséges, a bűn nagyszerűen undok volt, hol szolgálásra juttattak egész népek, hogy egy más nép dicsőségének s nagyságának örök időkre fennállandó emlékek építésén működjenek.” Hiszen: „Az utazás oly szenvedély, melyet nem lehet kielégíteni — írta —, mely magával ragadja az embert, mely mindig újat és ismeretlent keres, mely összefüggő láncszemként vezet s ragadja magával ellenállhatatlanul az utast, de az a lélek természeti ösztönéből ered, mely mindig igyekszik az előrehaladás és tökélyesülés felé, márpedig az utazás, a különböző népekkeli érintkezés kiművelik, nemesítik a fogékony lelket; a múltnak vizsgálata, a szabadság által naggyá s a zsarnokság által nagyból kicsinnyé lett népek ösmérete, óhajtottá teszi azt, mi min-

den nagynak, fölségesnek, dicsőnek kútfeje: a szabadságot, s midőn a lélek ezen isteni eszmével el van telve, nemesült, felfogta az emberi hivatást, elérte a földön elérhető tökélyt.” [8]

A cél: Szíria, Palesztina, Egyiptom, Görögország és Törökország megismerése, múltjuk, jelenül, értékeik, gondjaik. Aki elolvassa Orbán Balázs keleti utazásáról írott könyvét, amelyet 1861-ben már odahaza fog megjelentetni, meglepődik, hogy ez a 18 éves fiatalember — ennyi idős volt, amikor 1843. március 28-án Konstantinápolyból útnak indult — eszmeileg kora legigényesebbjeinek szintjén állott. Néhány róla szóló írás szerint pontatlanságai miatt ez a leginkább bírálható munkája, felfogásának és világnézetének alakulása szempontjából viszont azt tartjuk fontosnak, hogy nézetei már ekkor a kor legdemokratikusabb gondolatait s szemléletét fejezték ki.

Azt sem érdektelen megjegyezni, hogy ez a gyerekeMBER első utazása során, ösztönösen ugyan, de eredeti módon, kezdi kialakítani azokat a módszereket, amelyeket nagy művének, A Székelyföld leírásának alkotási folyamatában már tudatosan fog alkalmazni. Minden meglátogatott országnak, városnak, helységnek leírja az éghajlatát, földrajzi viszonyait, természeti szépségeit, lakóinak szokásait, viseletét, mondáit, mítoszait, regéit, műkincseit, kultúrtörténeti s építészeti értékeit. S természetesen megismeri a felkeresett országok történetét, megemlékezik minden olyan erőfeszítésről, amely a haladást szolgálta, foglalkoztatják a dicső múlt és a sanyarú jelen összefüggései, és igyekszik minden fontos történelmi eseményből olyan következtetéseket levonni, amelyek a szabadságvágyat és az érte folytatott küzdelem fontosságát tudatosíthatják.

Bejrútban a zсібongó, eleven, tarka és gazdag bazár képe ragadja meg elsősorban, amelyet így ír le: „Beyruth bazárja nagyon gazdag. A libanoni selyemszövetek, aranyhímzetes ruhák s gyönyörű fegyverek nagy mennyisége van itt összehalmozva. Tömör ívei alatt festői csoportozatokat alkotnak a különféle helyi népek festői öltözetben. Itt egy drúz nő magas tantúrájával (cukorsüveghez hasonló magas csákó mindenféle lecsüngő pénzsekkel, talizmánokkal, szalagokkal és bojtokkal ékítve), s gyönyörűen himzett nemzeti öltönyében lépdel méltósággal előre, mint Juno, leplezetlenül tárván ki szépsége bájait a bámulók szeméi elé. Ott egy drúz érdekes, komoly arcával, szép turbánjával, amelyre oly kellemmel tudja illeszteni aranyrojtos kafiehjét (arany szövetű selyem sál, mely a syriai népek napernyője) s fénylő és félelmes fegyvereivel. Amott egy maronitha ujjatlan csíkos burnuszában, egy kék turbános s egészen kék öltözetű maronitha pap; ott egy büszke tekintetű beduin álla két szögletén hegyesülő szakállal; itt egy élhetetlen török, kit megvetéssel néz le a fuszományos görög; ott egy vad tekintetű anserita, büszke, lenező metulis, sas-szemmel leszkölődő kurd, Arábia napja alatt barnult nagy fejér turbános arab, egyiptomi fellah, érdekes arcú kopta, dagadt arcú indus, félreCAPOTT sztrahán süvegű perzsa, félmeztelen syriai földrész, kéregető dervis, csevegő zsidó, elhízott örmény, száz meg száz saját nemzeti öltönyét, s nemzeti jellemét megtartott népek fiainak festői keveréke, s százféle nyelvek keverékéből alkotott zсібongás, zajos adás-vevés s veszekedő cserevásár.”

Libanon népéről így vélekedik: A *maronithák*: „Nagyon szorgalmas, munkás, szelid s erényes nép. De ha egyszer a kapát a fegyverrel cseréli fel, akkor harcias hős nép. Még ellenség sohasem tudott e nép honába behatolni, kivéve, ha polgári harc dült közöttük, s ha valamelyik párt nem tartott az ellenséggel... A maronithák után jönnek a *drúzok*... Egy ilyen havasi nép, mely századokon át függetlenül élt, melyet soha senki meg nem hódított, nemzetiségére

nagyon féltékeny... Egész alakjukon valami méltóság, nemesség ömlik el. Nyílt, vonzó kifejezés, büszke, harcias tartás jellemzi ezen szabadságszerető, bátor hegyi népet, s bár a maronithákkal gyakran vannak harcban, s bár gyakran festik a Libanon bércseit veresre a polgárháború véres harcai..., de mégis egy közös érzelem, a törököknek gyűlölete mindig egyesíti őket a vész perceiben, t. i.: ha függetlenségük veszélyeztetve van."

Bárcsak napjainkban is így lenne, gondolhatja a mai olvasó. Jeruzsálemben a zsidók, palesztin-arabok, keresztények történelmével és életével ismerkedik meg, és mindegyik népről s vallásról a szolidaritás eszményétől áthatott olyan elismeréssel ír, amely napjainkban is követendő. A zsidó népnek a rómaiakkal vívott tragikus kimenetelű háborújáról például a következőket írja: „Bárminő szempontból tekintjük József [Flavius] csudaszerű menekülését, az utókor csak áldhatja érte a végzetet, mert nála nélkül semmit sem tudhatnánk a zsidó nép e dicsőséges forradalmáról. Jotopata romjait rég eltemették a századok viharjai, annak még helyét sem tudja feltalálni az utókor; de József örökítő hős védőinek emlékét (saját hibáit s gyengeségeit sem fedezve el), — őt a sors megtartá, hogy légyen, ki népének nagyszerű sírja felett halotti imát mondjon, hogy légyen, ki ezen szabadsága hősiességében elesett nép sírhantja felett örökké fennálló emléket emeljen, melyet sem a harc dúlásai, sem a századok romboló hatalma ledönteni nem fognak."

A zsidó nép jelenlegi — azaz 1848-beli — helyzetét mélységes humanizmussal átérezve megjegyzi: „Csodás útja a végzetnek: hogy akkor, midőn világhódító népek eltűntek a föld színéről, ezen nép annyi vérengző csaták után, annyi szerencsétlenségek s üldözések közepette, szétszórva az egész földön, hazátlan ősei honában, fenntartja magát; küzd az élettel s dacol a sorssal..."

A kereszténységet sem kívánja kirekeszteni az emberiség értékei közül. „Nem tartozom azok közé, kik az észet nyomorult szolgaságra kárhoztatják, kik nem látják át a Krisztus által alapított vallás későbbi elferdítését; de szintén azok közül sem, kik a salakot nem tudják a nemes ércről különválasztani, kik egy bizonyos adag rosszért az egészet eldobják; én itt egy nagy világforradalom hősiességének emlékét tisztelve közelítém meg, s Krisztust, ki nép közül kiemelkedve, s ismerve annak jogtalan elnyomását, szenvedéseit, democraticus elvekre fektetett vallását alkotó; ki mindenütt sújtotta a gazdagot, s fölemelte a szegényt, ki az egész emberiséget egy nagy családba akará egyesíteni, melynek összeraktó láncául a felebaráti és testvéries szeretetet tűzte ki; ki azt mondá: hogy akinek két ruhája van, egyiket adja annak, kinek egy sincs; ki a mások nyomorán gazdagultat kitiltá a mennyből; Krisztust, kinek minden tana az emberiség emancipációjának nagyszerű eszméje által van áthatva; Krisztust, ki vértanúilag meghalt elvei terjesztésében: sokkal inkább tisztelem és becsülöm, mint az istenített világhódítókat, kik csak romokat hagytak maguk után, kik csak szorosabbra verték az emberiség rabbilincseit."

A vallási tolerancia ilyen kristálytisztá elvei alapján Orbán Balázst okkal és joggal aggasztja a vallásilag kevert Jeruzsálemben a vallási fanatizmus és gyűlölködés szomorú ténye, ahogy alábbi soraiból is kiderül: „... midőn láttam a különböző vallásúak vakbuzgó *híveit egymást utálva s csúfolva* áhitatoskodni, midőn láttam a türelmetlenség és vallásos gyűlölség szenvedélyeit annyira felcsigázva, hogy csak a szuronyok s a havasok korbácsai képesek azt fékentarítani s megakadályozni, hogy minden percben egymást le ne gyilkolják, midőn láttam minden lépten a mysticizmusba burkolt hazugságot; midőn láttam a tanító dicső elveit, nagyszerű tanait a hívők kizsákmányolására felhasználtatni; midőn láttam Isten házáat laktanyává lealacsonyíttatni, midőn láttam az Úr

templomát kereskedőraktárrá átalakíttatni, melyben a pap a kereskedő, a nép a vevő: lehetetlen volt át nem látnom, hogy én egy politikailag elsüllyedt, valóságilag elfajult nemzedék utópercei felett tartok szemlét. Lehetetlen volt nem látnom, hogy azon hit, mely a XIX. század viharjaival megküzdött, mely most egészen kiforgatott eredeti alakjából, alapító nagyszerű céljaival éppen ellenkezőleg idomíttatott, most már kivénült, elavasult, s elégtelenné lett a haladó emberiség igényeinek kielégítésére. A régi világ összeomland, eltünend, s új, korszerű eszméknek engedi át helyét: a szabadság, testvériesség, egyenlőség vallása fogja nemsokára a babonák vallását követni. [9]

Orbán Balázs Jeruzsálemből visszatér Bejrútba, ahonnan — Alexandrián keresztül — Kairóba utazik. Itt felfigyel a város élénk és nemzetközileg számottevő kereskedelmére, és éppen ennek fejlesztése szempontjából tartja örvendetesnek a Kairó—Szuez közötti vasútvonal megépítésének munkálatait. Hasonlóképpen később a Szezei-csatorna néven közismertté vált vállalkozás tervét: „Egy más kivitelre váró óriási terv a Közép-tengernek a Vörös-tengerrel egy tengeri hajók által kihajózható csatorna általi egybekötése, mely, ha létesülend, Egyiptom jövőjére s kifejlődésére roppant hatása leend.”

Az egyiptomi történelem monumentális emlékeiről elragadtatással, a nép politikai s társadalmi elnyomásáról pedig elítélően ír.” Ily áldott föld Egyiptom, s a nép mégis szegény és nyomorult, mert politikailag el van nyomatva, mert mások számára dolgozván, elhanyagolja azon föld művelését, melyet csak alig lehet feltúrni, hogy a munkát a leggazdagabban jutalmazza... És szabadság! A nép szent jogait s az emberi méltóságot tisztelő kormányzat. De oly kifosztási elvekre fektetett kormányzatnál, minő az egyiptomi, hol minden föld a kormány és a papok tulajdona, hol a nép azoknak csak dolgozó barma, hol még azon darab földecskét is, melyre a szegény fellah felépíti sárkunyhóját, más mondja magáénak, hol minden terményét potom áron kell a kormánynak átengednie, hol a nép adóval túl van terhelve: ott három aratás mellett is szegény és nyomorult a nép, ott sem anyagi gazdagulás, sem szellemi fejlődés nem lehetséges.”

Kairóban még azt tervezte, hogy meglátogatja Felső-Egyiptomot is, valamint a Sínai-hegyet, ám ennek költségei „szerény erszényem körén túlszárnyaltak”. Ezért egy csónakba szállva, a Nílus hullámain ringatózva érzelmes búcsút vesz Egyiptomtól, összegezve addigi útjának tapasztalatait, megfogalmazza világnézetének egyik sarkalatos tételét: „Az én vallásom ez, melyet Platon, Pythagoras, Sokrates, Krisztus hirdettek, s melynek apostolai Savonarola, Dante, Petrarca, Thököly, Rákóczi, Washington, Robespierre, Foscari, Petőfi és mások. Az én szenteim azok, akik elhaltak a szabadság hirdetésében, a nép jogainak védelmében. Az én vallásom vértanúi azok, akik a zsarnokság véres bárdja alatt elhullottak, s azok száma nagy, mert egy időben sem hiányzottak nemeslelkűek, kik az elnyomott emberiség védelmére szót emeltek, kik, önfeláldozólag lemondva a világ örömeiről, életüket s tevékenységüket áldozták a szabadság nagy vallásának hirdetésére; mert azok száma nagy, kik vérökkel öntözték minden időben s minden hazában a szabadság szent fájának földjét; mert azok száma nagy, kik az erény és a jogosság mellett katonáskodnak, szent előharcosai egy jövőendő szebb kornak, melynek ők csak fáradalmait viselték, fájdalmait szenvedték, anélkül, hogy nagyszerű eszméjük létesülésében gyönyörködhetek volna, anélkül, hogy a szabadság napját tündökölni látták volna. De azon győzelem napja eljövend a vétekben fetrengő zsarnokok minden erőlködése dacára is. A szabadság győzelme lassú és biztos, s azért azok, kik annak előkészítési harcában elhalnak, az én vallásomnak hön tisztelt szentjei és vértanúi.”

Ezután Kairóból Alexandrián keresztül Athénba vezet az útja. Athén kultúr-, művészeti, történeti emlékeiről szóló beszámolóit, leírásait át meg át vannak szöve az őszinte csodálat, a dicső múlt iránti lelkesedés hangjával, azzal a romantikus lelkesedéssel, amely az utódok harcát sarkallhatja, és őket az elődök példáján áldozatvállalásra ösztönözheti.

Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy athéni megfigyeléseinek sorában felbukkan egy olyan gondolat, amelyet a polgári demokratikus feladatok sorából gyakran kihagynak, és említésre méltatlannak ítélnék. A nők emancipációjáról van szó, amelyről a következőket írja: „Csodás a múlt történetében, hogy minden népforradalomban volt egy nő, egy Leana, egy Virginia, ki az eszményeit egybeköté a természetessel — egy nő, ki vértanúként hala el a szabadságért, mintha mondani akarná: hisz látjátok, férfiak, mi is képesek vagyunk hősiessé halálra, a mi vérünk is termékenyíti a szabadság földjét; miért fosztottatok meg hát minket természeti jogainktól? Miért vagyunk mi a férfiak rabszolgái, vak eszközei? — Ha van a jövőnek sürgető teendője, ezek egyike bizonylyan a nők emancipációja azon alárendelt helyzetből, melyre ez angyalai a földnek kárhoztatva vannak.”

Orbán Balázs nem feledkezett bele csupán a múltba, hanem azt is megelégedéssel és örömmel regisztrálja, hogy a görög nép nem lett hűtlen őseinek szabadságharcos hagyományaihoz. „A régi Athén vizsgálása közepette — írja — a nagy görög nép nagyszerű tetteinek bemutatásánál nem kell felednünk az új görög nemzet nagyságát sem az utolsó forradalmi harcban. Ezen századok rabigája alatt eltörpült kis népről Európa azt hívé, hogy nem is létezik többé, s őseinek nagyságát már rég elfeledé, midőn egyszerre váratlanul látta az elbámult világ mint nemzetet a szabadság lobogójával jelenni meg a népek színpadán, s évekig tartó hosszú forradalmon át oly hősiességgel küzdeni, melyre nagy őseik is büszkék lehettek sírjaikban. Megbocsáthatatlan bűn lenne, ha Athént anélkül hagynám el, hogy e nagy nemzeti harcnak, páratlan dicsőségű forradalomnak néhány percet ne szenteljek...”

Gyalogosan bebarangolja Athén környékét is, és ugyanúgy megörökíti annak fontosabb nevezetességeit, ahogyan az addigiak során tette. Figyelemre méltó, hogy a lagronai—laureumi bányák romjainál a rabszolgák egykori harcával is szolidaritást vállal. [10]

Athénban azonban nemcsak a múlttal, hanem a jelennel is találkozik, még-hozzá annak egy olyan eseményével, ami útitervének megváltoztatására kész-teti. A reggeli séta után — ahogy írja — „elmentem egy kávéházba, hogy ott az újságokat kissé átnézzem, hogy miután oly soká éltem a múltnak, távol az eseményektől s emberektől, egy kissé széttekintsek a napi események között is, és éljek a jelennek; már több hónapok óta lap nem volt a kezemben, s oly emberek között forogtam, kik alig tudtak valamit arról, mi falujuk határán túl történik. Itt olvastam legelőbb meghatott lélekkel forradalmunkról, itt értesültem legelőbb arról, hogy nemzetem, felébredve százados álmából, felragadta a szabadság zászlaját s a bosszú fegyverét, s erős lélekkel s hősiessé elszánt-sággal küzd a zsarnokság véreibe ellen, melyeket kegyetlen kényura uszított reá, hogy behatoljanak a szabadság templomába, s megfertőztessék Isten szent oltárát. Ezen hír (melyet egy ugyanazon nap kapott levelem is megerősített) megváltoztatta útiterveimet, és rögtön elhatároztam felhagyni minden további utazással, s oda sietni, hová lelkem leghőbb vágya vonzott.” [11]

Hogy szándékát valóra váltsa, Konstantinápoly felé veszi útját, ahová október 29-én érkezik meg. A mindenféle elnyomást elítélő, az emberiség és hazája felszabadulását egységes ügyként kezelő romantikus felfogású Orbán

Balázs elhatározza, hogy fegyveresen siet élet-halál harcát vívó nemzete segítségére. Konstantinápolyban 1849 első hónapjaiban egy körülbelül 150 főből álló szabadcsapatot szervez, felfegyverzi őket, és élükön elindul Magyarország felé. Abban a kérdésben megint megoszlanak a vélemények, hogy Drinápolyig, Vidinig vagy az ország határáig jutottak-e el, de az bizonyos, hogy a szabadságharcban már nem tudtak részt venni, mivel annak vérbefojtásának híre visszafordulásra kényszerítette őket. Orbán Balázs elkeseredetten és felindultan hallja a győztes reakció kegyetlenkedéseiről szóló híreket. „A haza egészen börtönné változott át — írja —, melynek börtönőre és végrehajtó szolgájává egy egész hadsereg lett, mely győzni gyáva volt, de a gyáva szokásaként a más által legyőzött és leláncolt erősek felett kegyetlenkedni igenis jól értett... A hősök bujdosnak vadként üldözve, míg a gyáva futók a telt börtönöket őrizték, s a vérpadok sötét, vértől festett díszletezését rendezték... aljasíták a hivatalos helyiségeket és törvénytermeket, betolakodtak a családok szentélyébe, lemetéltették a férfiaknak szakállát, letépték a falakról az áldozatok vérével szentesített ereklyéket, a nemzet által tisztelt képeit; elvitték a családi ősi fegyvereket, kitépték az árvák és özvegyek kezéből az imakönyveket, melyekbe ezek a nemzet szentjeinek képeit vagy martyr-övéiknek valamely emlékét rejtegették. A cselédek megvesztegetve kémekké tették, a gyanúsítást és árulkodást jutalmazták, s így egy kémrendszer iszonyatos hálózatát borították az országra. Alaptalan vádaskodás, személyes haragból eredő feljelentések nyomán, vagy néha csak azért is, mert valakinek az arca nem tetszett, vagy mert valaki ezen honfosztókat elég alázatosan nem süvegelte, börtönbe hurcolták, kínozták, gyötörték a honpolgárokat, e mellett az igazságot a többet ígérőnek árulták, miáltal sok családot tönkrevittak, s ami a legbosszantóbb volt, ők ezen — minden török pasai gazdálkodást felülmúló — állapotot közigazgatásnak és törvénytelenek gúnyolták... De így volt ez nemcsak nálunk, hanem Európa minden országában, hisz a népek — melyek 1848-ban mint egy szent ihlettől érintve szabadságuk kivívására mindenütt megmozdultak — mindenhol lenyomattak, leigáztattak, a kormányok kezét fogták a szabad törekvések elfojtására; míg más részről a leigázott népek is átértették a szolidaritás, az együttműködés szükségességének nagy elvét...” [12]

Ilyen körülmények között a hazán Orbán Balázs csak úgy tudott segíteni, hogy a Konstantinápolyba menekült honfitársainak egy találkozóhelyet létesít, és egy rövid időre önkéntes szolgálatot vállal Kossuth Lajos mellett. Az osztrák spiclihálózat azonban Konstantinápolyban is jól működött: az osztrák konzul, tudomást szerezvén Orbán Balázs tevékenységéről, mint hadkötelest el akarja fogatni.

Így Orbán Balázs menekülni kénytelen: hajóra száll, és Londonba utazik. Londonban eleinte teljesen egyedül és magányosan él, de ez a nehéz helyzet nem akadályozza meg abban, hogy ennek mégis az értelmes munkához lehetséges előnyeit meg ne találja és kihasználatlanul hagyja. A felismerés szinte önként adódott: keleti utazásának jegyzeteit még hónapokkal azelőtt úgy vette papírra, hogy nem álltak rendelkezésére azok a történelmi munkák, amelyek a meglátogatott országok népeinek történelmével foglalkoztak. Most viszont itt volt a British Múzeum, amelynek gazdag anyaga lehetővé tette, hogy ezt a hiányt pótolja. Ezért két éven keresztül szorgalmas látogatója a könyvtár olvasótermének, elolvasta s kritikailag feldolgozta azokat a történelmi munkákat, forrásokat, amelyek keleti utazásainak színhelyeivel, az ott élő népek történetével foglalkoztak, annak érdekében, hogy jegyzeteit kiegészítse, és egy majdani kiadás során a keleti országokról honfitársainak hiteles képet tudjon adni.

Aki évekig dolgozott valamely könyvtár olvasótermében, az nagyon jól tudja, hogy ez az életmód igazán nem alkalmas a társadalmi életre, de arra igen, hogy rendszeres látogatói szegről-végről megtudják egymásról, ki kicsoda. Az önkéntes száműzetésben élő Orbán Balázsról a „törzstagok” lassacskán megtudták, hogy annak a népnek a fia, amelynek forradalmát és szabadságharcát alig néhány hónappal azelőtt fojtották vérbe Európa reakciós nagyhatalmai. Ezeket az érzelmi hullámokat Orbán Balázs is érezte: „De habár ama vértengerben a nemzet ügye vész szenvedett: hajónkat part-ra vetették a viharok, s Európa népei bámulva tekintenének az addig alig ismert remekműre — írta —. Nemzeti szabadságunk dicső épületét, ha rombolják is, de szét nem dúlhatják a századok viharjai. Éreztem ezt künn, a művelt népek között.” [13]

Ez az érzés feléje első ízben a könyvtár egy másik szorgalmas látogatója, Louis Blanc részéről sugárzott, aki valószínűleg a francia forradalomról szóló művén dolgozott itt. Megismerkednek, gyakran töltik együtt szabadidejüket a világpolitika eseményeit boncolgatva, és ez a barátság Orbán Balázs eszmevilágát új felismerésekkel gazdagította.

Ez a szellemi folyamat mélyül el új „állomáshely”-én, Jersey (Marine Terrace) szigetén, ahová két évi londoni tartózkodása után költözik.

A La Manche-csatorna e szigete hivatalosan a Brit Birodalomhoz tartozott, de szellemileg és politikailag különleges státust alakított ki a maga számára. Victor Hugo vezetésével, aki III. Napóleon 1851-ben bekövetkezett államcsínye után, rövid brüsszeli tartózkodása után itt telepedett le, rövidesen a francia, olasz, magyar, lengyel forradalmi emigránsok egyik központjává vált. Párizsi, majd londoni száműzetésének első éveitől itt lelt otthonra gróf Teleki Sándor is, a koltói kastély egykori ura, akinek vendégszeretetét egykor Petőfi Sándor és most Orbán Balázs is élvezte, és a tengerparton fekvő szalmatetős házacská vált most ideiglenes azilumává.

Kettejükön kívül Mészáros Lázár volt hadügyminiszter, Perczel Mór tábornok, Beöthy Ödön kormánybiztos s Thaly Zsigmond mérnökkari ezredes, aki nem írta alá a Komárom átadásáról szóló okmányt, alkották a kis magyar kolóniát. Teleki Sándor és Orbán Balázs grófok a Samares nevű halászfalucskában lévő, házacskájukhoz tartozó kertben zöldségféléket termeltek, és a tengerben halászgattak.” „Főfoglalkozásuk”-on kívül még azzal is gyarapították csekély jövedelmüket, hogy Teleki rakodómunkásként vállalt munkát egy gyertyagyárban, Orbán Balázs pedig, aki Londonban elkezdte tanulni az órajavítás mesterségét, ezt itt is folytatta, s olyan „sikerrel”, hogy Victor Hugo elromlott óráját úgy szétszedte, hogy csak Londonban tudta összerakni.

Tudjuk, hogy Teleki azzal is szerzett némi pénzt, hogy cikkeket írt az emigránsoknak a sziget „fővárosában”, St. Hellier-ben megjelenő L'Homme című lapjába. Hogy Orbán Balázs dolgozott-e a lapnak, azt a további kutatásoknak kell felderíteni.

Mindenesetre tény, hogy szoros baráti kapcsolat alakult ki a magyarok s Victor Hugo között. Orbán Balázs például Hugo fiától, Károlytól tanulta meg az amatőrfényképezést, aminek később odahaza nagy hasznát vette. Ő ezt azzal viszonzta, hogy halászsákmányainak egy részét Victor Hugo konyhájára küldte. A nagy író háza tőlük 20—25 perces járásra volt. Amikor karácsony előtt egy hatalmas rombuszhalat küldött ajándékba, Hugoék a szentestén a sziget francia, lengyel, olasz és magyar emigránsainak tiszteletére vacsorát adtak. A vacsorán valamennyien könnyes szemekkel hallgatták Rybey-

ralles-t, a L'Homme szerkesztőjét, aki elmondta a republikánusok alább következő asztali imáját:

„Polgártársak! A szabadság, egyenlőség, testvériség — s hozzáteszem: a népek szolidaritásának nevében, a hazátlanságban testvériesen gyónunk meg ennek az asztalnak; megtörjük és esszük a száműzetés kenyerét, melyet a gyáva zsarnokság, az önkény hatalma, az aljas képmutatás dagasztott számmunkra, azon éjnek fordulóján, melyben az istálló jászlabán született az a nagy ember, kit Isten fiának és Megváltónak neveznek. Az ő halála legyen a mi eleven példánk, s ahogy ő megváltá az emberiséget, úgy a mi elveink is adják meg a népek szabadságát, egyenlőségét az ember jogában, testvériségét a közös szeretetben, s szolidaritását a népek szövetségében.”

A hatóságok végül is megelégedik a republikánusok tevékenységét, s Hugoval az élükön kiutasítják őket. Innen a csatorna egy másik szigetére, Guerseybe települnek át. [14]

Nincs tudomásunk arról, hogy Nyugat-Európában töltött éveiről Orbán Balázs írt volna olyan munkát, amelyet keleti utazásáról, de későbbi munkáiban olvasható jónéhány olyan gondolata, amelyekben a nyugati élmények hatása is kitapintható. Például a haza és nagyvilág ésszerű, harmonikus kapcsolatáról szóló alábbi fejtegetéseiből: „...nem azt akarom, hogy kínai fallal körülövezve magunk, megvessünk minden külföldről jövőt, nem, sőt a népek egymáshoz való közeledésének, testvériesülésének nálam senki sem nagyobb barátja, s közműveltségi, nemzetgazdasági s politikai okok ezt hatalmasan igényelik, hanem azt kívánom, hogy a polgárosodásnak, a közös szabadságra törésnek e hatalmas, századunk erejét és törekvését mozgó ezen szolidáris irányra mellett, minden nemzet tartsa meg nemzeti sajátosságait, s főképpen ne vetkőzze le jó tulajdonságait, ősi erényeit, csupán azért, hogy más népek ferdeségeivel, gyakran vétkeivel cserélje azokat fel. Igenis, vegyünk át más népektől minden olyat, mi nemes, mi jó, mi a szabadság, polgárosodás és tudományosság vívmányaként fölmerül, de azért ne vessük el az ősökül ránk maradt erényeket, ne vetkőzzük le nemzeti szebb tulajdonságainkat, mert azok azon életdús törzset alkotják, melybe a korszellemnek cermő ágait oltanunk kell, ha azt akarjuk, hogy azok nemes gyümölcsöket hozó termőágakká, és nem ezeket előlő dudvává váljanak.” [15]

Konstantinápolyba visszatérve, Orbán Balázs szomorúan vette tudomásul, hogy a pereskedés még mindig nem ért véget, ez azonban nem vette el a kedvét attól, hogy értelmes elfoglaltságot találjon magának.

Csiszolja keleti utazásának jegyzeteit, néhány kisebb-nagyobb utazást tesz, és Bakunin álnév alatt több írását elküldi kolozsvári lapoknak [16]. Így születik meg például a brüsszai látogatását megörökítő írás, amelyet a Közöny című lapnak küldött el, és amelyet később kibővített formában az Utazás Keleten című művének hatodik kötetébe vett fel.

Mivel Brüssza az oszmán birodalom bölcsője volt, Orbán Balázs hosszasan foglalkozik a török birodalom történetével, majd a város és az onnan meglátogatott helységek nevezetességeivel. Elismerve az oszmán civilizáció történelmi szerepét. [17]

Bár a brüsszai útirajz zömmel a törökök történetével foglalkozik, át- és átszővi a magyar nép sorsa iránti büszkeség és aggodalom, és ami ebből következik: szinte szétfeszíti szövegét a parttalanul, de őszintén áradó honvágy érzelme.

És ez — a ma már néhol szinte patetikusnak minősített érzés — 1859-ben az Orbán családot fontos lépésekre ösztönzi. Elhatározzák, hogy haza-

térnek. 1895. november 9-én fel is szállak a Bécs nevű gőzösre. Ezt a napot Orbán Balázs örömnépnek tekintette, de Törökországot úgy hagyja el, hogy gondolatban köszönettel búcsút vesz Sztambultól, „mely nékem második hazám valál”, a török néptől, „mely baráti kezet nyújtál”, szenvedéseinek és örömeinek színhelyeitől. A hazatérés: a fekete-tengeri utazás s a többi nap eseményeit, közbeni gondolatait és érzéseit „Utazás Keleten” című művének utolsó két: „Visszatérés a hazába” című fejezeteiben örökíti meg. Amikor a viharos tenger megakadályozta, hogy a Szulina torkolatán át a Dunába behajózzanak, kétségbeesés fogja el, de november 16-án, amikor a gőzhajót a Fekete-tengerről sikerült a Duna hullámaira irányítani, öröm és boldogság tölti el. A hajó, Galat-ot elhagyva, Bräiláig vitte utasait, innen Orbán Balázsék szekéren folytatták útjukat szülőföldjük felé. Bár megjegyzi, hogy a romániai útszakaszt ezúttal nem fogja leírni, mégis tesz egy-két olyan megállapítást, amelyek a távozás és hazatérés közti időben végbement változásokra hívják fel a figyelmet. Cimpinát „megváltozva találtam, s általános jóllét és tisztaság volt látható, mit én, mint a mostani jobb kormányzat üdvös behatásának eredményét, örömmel szemlélttem.” [18]

A Prahova völgyében „... az Urecz meghágásához kezdtünk, melyen most igen jó csinált út vezet át, melyet a román kormány roppant munkával s nagy ügyességgel faragtatott, a Práva medre felett csaknem függőlegesen fölornyosuló s mély szakadások által átvéssett hegyoldalba. Az utat biztosító falzatok, az ijesztő mélységű árkok, szakadások felett átvezető gránit-hidak, a faragott gránitoszlopokon nyugvó védfák, valójában az e nemben láttam művek legnagyobbike, valódi óriásmű, mely mutatja, hogy mit tehet az egyesített s jól vezetett emberi erő. Mi elragadtatva bámuljuk a gúlákat, a régiek nagyszerű imoláit, colosseumait, pantheonjait, színházait, magasztaljuk a múltat, s elpírtjuk a jelent, kicsinszerűséggel vádolván; hány-szor én is — a múlt épületeinek nagyszerűségétől elragadtatva — nem estem ezen hibába, pedig egy ily útvonal, ha nem nagyobb, de legalábbis ily óriási mű, mint egy gúla, s amellet hasznos és jótékony, nemcsak bámulást, hanem áldást is előidéz.” „A táj itt egészen havasias jellegű, sűrű fenyő-erdők borítják a hegyeket, melyekről csevegő patakok törtenek le, itt-ott vízesésekben szökellve, melyeknek most megfagyott ívei fénylő ezüst zsilipeket alkotnak. De a polgáriásodás ide is, ezen elrejtett vadonba is behatolt, távirdai oszlopokat lát a szem az azelőtt csak szarvasoktól tapodott sziklákön, s ott, hol hajdan kis kunyhók voltak, most csinosan fejezített, s számozott, barátságos kinézésű házak vannak; ezen nagy változásra, s a nyomor helyén, mindenütt felöltő jóllétre befolyással volt az itt átvonuló út is, mely több éveken át munkát és keresetet nyújtott e havas azelőtt elszigetelt lakóinak, és az is, hogy a kitűnő jó úton könnyen szállíthatják fakészítményeiket az ország belsejébe.”

Predeálnál azután elérték a határt, „hol udvarias embereket találtunk, a vizsgálaton gyorsan átesve, előrehaladtunk. Néhány száz lépésre egy árok vonalat tűnt fel, határvonala volt ez honomnak, csak egy híd választott el tőle, még néhány lépés, s én honom szent földjére borultam le, s én megcsókolám azt áhítatos muzulmánként; néhány lépés a tetőre vezetett, honnan a fenyvesek zöld rámázatában feltűntek Háromszéknek a távol kékjébe burkolt dombjai s áldott terei.

Az érzet, mi itt megrohanta lelkem, mi lélekzetem felakasztá, mi szívemet szétrepedésig erősen dobogtatta, mi szememet könnyekkel árasztá el, leírhatatlan, kifejezhetetlen, azt csak az tudja képzelni, ki sokáig távol volt

honától, ki úgy, miként én, gyermekként távozva, s ki 12 év múlva mint férfi a gyerekév boldog emlékeivel s a romlatlan szív tiszta érzeményeivel keblében tért vissza, ki úgy, miként én, 12 év alatt nem ismert más szenvedélyt, mint a felmagasztosult honszeretetet, más vágyat, mint a hont viszontláthatni boldogul, ha ezen vágy még hagy fenn kívánnivalót, azért csak inkább kell őt szeretnünk, mert neki annál több szüksége van szeretetünkre s ápolásunkra, mert csak az ő fiainak egyesült szeretete s áldozatkészsége tarthatja meg életét, s teheti virágzóvá, szabaddá és boldoggá a hazát.” [19]

Hogyan tudott hazatérése után Orbán Balázs hozzájárulni ehhez a feladathoz?

Erre a kérdésre tanulmányunk következő részében szeretnénk választ adni.

JEGYZETEK

1. Orbán Balázs: Utazás Keleten. Első kötet. A szerző sajátja. Kolozsvár, 1861. 57—58. l. Stein János bizománya.

2. Tavaszy Sándor: Orbán Balázs (1829—1890). Erdélyi Helikon, 1940. június—július. 357., 367. s 368. l. (Megjelent az Erdélyi Csillagok című kötetben is. Erdélyi Szépirodalmi Céh, Kolozsvár, 1942.)

Orbán Balásról teljes életrajzot még nem írtak, életútjával viszont több tanulmány, cikk foglalkozik. Ezek közül megemlíttjük a következőket: Jakab Elek: Emlékbeszéd dr. Orbán Balázs felett. Századok, 1895. évf.; Ki volt Orbán Balázs? Emlékezés a legnagyobb székelyre születésének 100. évfordulóján. 1829. február 3.—1929. február 3. Kiadja a Székelykeresztúri Kaszinó, Székelyudvarhely, 1929. (A füzet összefoglalja a róla szóló, addig megjelent legfontosabb irodalmat is.); Ortutay Gyula: Orbán Balázs. Magyar Csillag, 1943. március 15-i szám, 329—340. l. (Megjelent az Írók, népek, századok című kötetben is. Bp., 1960. 211—229. l.); Mikó Imre: Orbán Balázs — a szülőföld szerelmese. Korunk, 1968. 7. sz. 943—950. l. (Megjelent az Orbán Balázs nyomdokain című kötetben is. Bukarest, 1969., 7—20. l.); Orbán Balázs. Az Előre című lap 1968. december 22-i számának megemlékezése: Benkő Samu, dr. Kós Károly, Kónya Ádám és Beke György cikkeivel.

3. Utazás Keleten. Harmadik kötet, 24—25. l.

4. Bevezető tanulmány Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában című művéhez. Bukarest, 1966. 41. l.

5. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. III. kötet. Pest, 1869., 22—23. l.

6. Az út leírása Utazás Keleten című művének első kötetében olvasható. Az utazásra vonatkozó idézetek lapszámait a következő összefoglaló jegyzetben adjuk meg.

7. I. m. 5., 7., 9—10., 13., 17—18., 19. és 27. l.

8. I. m. I. kötet 27—28. l. és V. kötet 1. l.

9. I. m. II. kötet 4., 6—9., 34—35., 46., 56—57., 131—141. l. és III. kötet 13—14., 65., 131—132., s 143. l.

10. I. m. IV. kötet 15—16., 48., 54—55., 119—122., 144—145., 152—153. és 160. l.

11. I. m. V. kötet 96. l.

12. A Székelyföld leírása IV. kötet 154. l.

13. Utazás Keleten I. kötet II. l.

14. Az eddigiekre ld.: Cs. Szabó László: Száműzöttek szigete című tanulmányát az Alkalm című kötetben. Bp., 1982. 52—64. l. E tanulmány fényében kétértelmű az Orbán Balásról szóló írásoknak az a megállapítása, hogy Orbán Balázs Guerseyben is barátságban volt Hugóval, mivel Hugót 1855. október 27-én utasítják ki Jerseyből, s Orbán Balázs ekkor már ismét Konstantinápolyban van.

15. A Székelyföld leírása III. kötet. Pest, 1869. 29. l.

16. Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. IX. kötet. Bp., 1903. 1318. l.

17. Utazás Keleten VI. kötet 2—3. l.

18. I. m. I. kötet 9. l.

19. I. m. VI. kötet 132—135. l.